

Інформаційна культура та правнича етика судді: аспекти співвідношення у контексті digital-суспільства

Довгань Б. В.¹, Михайліна Т. В.²

Опубліковано	Секція	УДК
20.12.2023	Право	347.962

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10408889>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена проблемі співвідношення інформаційної культури та правничої етики судді в контексті digital-суспільства, а також визначенню чинників, які перешкоджають утвердженню довіри громадськості до суддів в Україні.

Наголошено, що порушення суддями етичних стандартів є передумовою недовіри громадськості до правосуддя в державі. Проаналізовано міжнародні та європейські стандарти поведінки суддів, національне законодавство з окресленого питання, а також доктринальні правові позиції та актуальну судову практику. Обґрунтовано, що інформаційна культура судді у цифровому середовищі формується шляхом дотримання законодавчо визначених етичних стандартів поведінки судді, судової практики та його особистих життєвих цінностей.

Стверджується, що не можна ототожнювати інформаційну культуру та правничу етику судді, адже інформаційна культура – це результат дотримання відповідних етичних стандартів суддею як особою, наділеною особливим статусом. Досліджено, що формування інформаційної культури судді вимагає обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, однак, лише в межах законодавчо визначених етичних стандартів поведінки судді.

Зроблено висновок про те, що інформаційна культура виступає інструментом реабілітації дієвості системи правосуддя в очах громадськості, наприклад, при подачі електронних декларацій посадовцями, якщо мова йде про боротьбу з випадками вчинення корупційного правопорушення представниками правосуддя. Однак, важливу роль грає саме фактор усвідомлення суддею наслідків власної негативної поведінки для формування недовіри до правосуддя в суспільстві загалом, а не лише щодо конкретної особи.

Зроблено акцент на тому, що інформаційна культура, побудована на етичних стандартах, здатна утвердити високий статус суддів у суспільстві, натомість, зневага до неї – знижити довіру до правосуддя в Україні як такого. А digital-суспільство стає своєрідним відкритим майданчиком прозорості здійснення правосуддя та діяльності суддів, здатним значною мірою впливати на думку громадськості про систему судочинства.

¹здобувач СО „Магістр”, Донецький національний університет імені Василя Стуса

²д.ю.н., професор, професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права, Донецький національний університет імені Василя Стуса, <https://orcid.org/0000-0002-1129-2470>

Ключові слова: інформаційна культура, етичні стандарти, права і свободи людини, судочинство, правосуддя, судовий захист, digital-суспільство, інформаційне суспільство, захист прав, принципи права, Конституційний суд України.

Information culture and legal ethics of a judge: aspects of the relationship in the context of digital society

Annotation. The article is devoted to the problem of correlation between Information culture and legal ethics of judges in the context of digital society, as well as the identification of factors that hinder the establishment of public confidence in judges in Ukraine.

It is noted that the violation of ethical standards by judges is a prerequisite for public distrust of justice in the state. International and European standards of judicial conduct, national legislation on this issue, as well as doctrinal legal positions and current judicial practice are analyzed. It is proved that the information culture of a judge in the digital environment is formed by observing legally defined ethical standards of behavior of a judge, judicial practice and his personal life values.

It is argued that it is impossible to identify the information culture and legal ethics of a judge, because information culture is the result of compliance with the relevant ethical standards by a judge as a person with a special status. It is investigated that the formation of a judge's information culture requires limiting the right to freedom of thought and speech, to freedom of expression of one's views and beliefs, however, only within the limits of legally defined ethical standards of judicial behavior.

It is concluded that information culture acts as a tool for rehabilitating the effectiveness of the justice system in the eyes of the public, for example, when submitting electronic declarations by officials, if we are talking about combating cases of corruption offenses committed by representatives of justice. However, an important role is played by the factor of the judge's awareness of the consequences of his own negative behavior for the formation of distrust of justice in society as a whole, and not just in relation to a particular person.

The emphasis is placed on the fact that the information culture, built on ethical standards, is able to establish the high status of judges in society, but disregard for it – to destroy confidence in justice in Ukraine as such. Digital society becomes a kind of open platform for transparency in the administration of justice and the activities of judges, which can significantly influence public opinion about the judicial system.

Key words: information culture, ethical standards, human rights and freedoms, judicial proceedings, justice, judicial protection, digital society, information society, protection of rights, principles of law, Constitutional Court of Ukraine.

Вступ

Через професію судді громадськість сприймає процес правосуддя в цілому, державно-правові інституції, можливість захистити свої права та законні інтереси. До судді завжди прикута увага, тому дотримання ним етичних стандартів є однією з фундаментальних умов формування іміджу судді та його образу в суспільстві. Тим більше, сучасне digital-суспільство надає численні можливості для доступу до інформації. В цьому аспекті у соціально-юридичній площині візуалізуються як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних можна віднести пришвидшення пошуку та обробки інформації (зокрема, правової), часткову автоматизацію юридичної практики, розширення доступу до правосуддя. До негативних належать, зокрема, проблеми захисту персональних даних, надмірна відкритість особи тощо. Таким чином, за умов digital-суспільства будь-яка неналежна (неетична) поведінка судді стане відомою набагато швидше, більш широкому колу осіб та викличе більш сильний

суспільний резонанс, а відповідно, потягне й іміджеві, репутаційні втрати, які легко прослідковуються за рейтингами довіри громадськості до професії судді та судової системи в цілому. Одним з ключів до вирішення цієї проблеми має стати підвищення інформаційної культури суддів, яка набуває особливого значення та є надважливою компетентністю у інформаційному (digital) суспільстві.

Метою наукової статті є визначення співвідношення інформаційної культури та правничої етики судді в контексті digital-суспільства, а також визначення чинників, які перешкоджають утвердженню довіри громадськості до суддів в Україні.

Результати дослідження. У Рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 9 вересня 2010 р., у справі 19-рп/2010, зазначається, що забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод. До таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина» [1]. Це пояснює законодавчо визначений особливий статус суддів у суспільстві, на чому також наголошує КСУ в рішенні від 5 квітня 2011 р., у справі № 3-рп/2011: професійні судді виконують конституційну функцію – здійснення правосуддя, чим обумовлений їх спеціальний правовий статус. При його визначенні законодавець повноважний установлювати спеціальні вимоги для зайняття таких посад [2].

Як зауважують О. Кравчук та І. Остащук, «судові символи покликані сприяти відмежуванню судді як людини від судді як функції... Порушення суддями етичних стандартів може призвести до формування в суспільстві думки щодо відсутності в країні чи регіоні реального правосуддя» [3, с. 74, 78].

Відтак, у правовому полі образ судді є своєрідним зразком досконалості та неупередженості, що зумовлено потребою формування довіри громадськості до правосуддя, адже не можна говорити про наявність в державі належних механізмів захисту прав і свобод людини, якщо в суспільстві панує думка про необ'єктивність судового органу влади.

Як вважають В. Фурашев та І. Солончук, «низький рівень правоохоронної діяльності в інформаційній сфері в майбутньому матиме руйнівні наслідки для національної самоідентифікації, державності та міждержавних відносин» [4, с. 249].

З вищенаведеного слідує, що поведінка судді впливає на рівень довіри громадськості як безпосередньо до здійснення повноважень суддею, так і до правосуддя в Україні в цілому.

В аспекті порушеної проблеми доцільно звернутися до аналізу поняття «довіра до судової влади». Л. Удовика та В. Новоселова тлумачать його як «складне, комплексне явище, котре має соціальну, етичну, культурно-цивілізаційну, психологічну, когнітивну, правову природу; відображає сприйняття і ставлення суспільства, соціальної групи, індивіда до діяльності органів судової влади, судових рішень...» [5, с. 138].

Потребує аналізу питання оцінки відповідності судді поважному статусу, яким він наділений за посадою. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», Вища рада правосуддя вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів. У ч. 1 ст. 73 цього Закону визначено перелік заходів щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя [6]. Однак, розвиток інформаційно-технічного суспільства породжує нове коло відносин у віртуальному просторі, що передбачає здійснення оцінки поведінки суддів безпосередньо громадськістю: за допомогою соціальних мереж, відкритих порталів з результатами діяльності судів, вільного доступу до судових рішень. Використання мережі Інтернет робить процес здійснення правосуддя прозорим, а тому кожен може оцінити дії суддів

по критерію «належності» шляхом громадського схвалення або осуду (суб'єктивний фактор). Звідси виникає потреба розширеного тлумачення підходів до розуміння інформаційної культури та етичної поведінки судді, саме в аспекті розвитку digital-суспільства.

Варто зауважити, що в науковій літературі є низка праць, присвячених цифровізації правосуддя в Україні, впровадженню системи е-суду (О. Барабаш, А. Белова, О. Гусар, О. Дрозд, Д. Малетов, О. Метелев, Л. Сорока та інші), а також значна кількість робіт, у який порушується питання інформаційної культури та етичних стандартів поведінки судді (А. Бірюкова, Л. Тацій, Л. Тренчук, О. Шуліка та інші). Однак, на доктринальному рівні відсутнє комплексне дослідження проблеми співвідношення інформаційної культури та правничої етики судді в контексті digital-суспільства.

Метою роботи є визначення співвідношення інформаційної культури та правничої етики судді в контексті digital-суспільства, а також чинників, які перешкоджають утвердженню довіри громадськості до суддів в Україні.

Результати

Перш за все, в аспекті аналізованої теми видається за доцільне визначити сутність та головні особливості digital-суспільства. На думку К. Калаченкової, digital-суспільство характеризується: (1) радикальним збільшенням обсягу і зміною ролі інформації та знання; (2) впровадженням інформаційних технологій в усі сфери діяльності; (3) оцифрованим характером [7, с. 30].

Діджиталізація є наслідком розвитку інформаційного суспільства. Як зауважує Ю. Крилова, «інформаційне (цифрове) суспільство – це еволюційний етап розвитку сучасного суспільства, входження до інформаційної ери, де основними стратегічними ресурсами є знання та інформація». Діджиталізацію автор визначає як цифрову трансформацію [8, с. 80].

На думку Т. Чаркіної, інформаційне середовище вимагає мати знання, уміння, навички оперування інформацією, адаптуватися до змін у засобах і характері комунікації, уміти створювати інформаційні продукти, мати ціннісні установки [9, с. 68].

Як наголошує М. Антонченко, «формування інформаційної культури у цілого покоління людей є соціальним замовленням інформаційного суспільства, перехід до якого почався з другої половини ХХ ст». Автор під інформаційною культурою людини розуміє системне утворення особистості, яке інтегрує знання про основні методи інформаційних технологій, уміння використовувати наявну інформацію для вирішення прикладних завдань, навички використання персонального комп'ютера і технологій зв'язку, здібності представити інформацію в зрозумілій для усіх формі, орієнтує на розширення та поновлення знань [10, с. 2, 4].

Що стосується правничої суддівської етики, то це поняття в доктрині права тлумачать як певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих правових норм та правил поведінки для суддів [10, с. 12].

Л. Денисенко, О. Сироїд, І. Фадєєва, О. Шаповалова висловлюють думку про те, що «судовий процес – це дія, сповнена потужними емоціями, як і все, що пов'язане із людьми; але суддя повинен залишатися неупередженим, незважаючи на свою стать, досвід, проблеми сприйняття, больові точки, що існують у серці та мозку кожної людини. Суддя має зібрати всі сили, аби навчитися контролювати себе, не вкорінюючи в собі шкідливу та неприйнятну для професії байдужість» [11, с. 84].

Однак, доцільно відмітити, що наведені судження є досить суб'єктивними без посилання на відповідні правові норми. Нормативно-правова база питання інформаційної культури та стандартів етичної поведінки судді розгалужена та складається з низки вітчизняних правових актів та міжнародних документів.

Наприклад, до універсальних міжнародних стандартів діяльності суддів належать Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.), Бангалорські принципи поведінки суддів (2006 р.) (далі – Бангалорські принципи); до європейських стандартів – Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (1998 р.), Рекомендація Rec (81)7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя, Рекомендація CM/Rec (2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, Загальна (універсальна) хартія судді (1999 р.), Європейський статут судді (1993 р.), а також висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи, зокрема Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів для Комітету міністрів Ради Європи про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів; Висновок № 3 (2002) «Про принципи та правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної з посадою поведінки та неупередженості»; Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя та поваги до незалежності [12; 13, с. 197].

Наприклад, Бангалорські принципи закріплюють такий перелік принципів поведінки судді: незалежність, об'єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність. При цьому, у п. 3.1 та 3.2 встановлено, що суддя демонструє бездоганну поведінку навіть з точки зору стороннього спостерігача. Спосіб дій та поведінка судді мають підтримувати впевненість суспільства в чесності та непідкупності судових органів. Недостатньо просто чинити правосуддя, потрібно робити це відкрито для суспільства [12; 13, с. 197].

В п. п. 4, 6 Висновків “Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання” (2004 року) закріплено: якщо судді бажають підтримувати свою незалежність, то вони повинні дотримуватися принципів етики, які захищатимуть суддівську незалежність від стороннього впливу, урядового та неурядового. Таке дотримання є корисним для підтримки довіри суспільства до судової системи. Не слід плутати принципи етики та дисциплінарні правила поведінки суддів. Навпаки, потрібно визнати, що етичні принципи походять з професійного досвіду всіх суддів і закріплюються для того, щоб підвищити рівень правосуддя в цілому і сприяти розумінню роботи суду. Принципи етики також допомагають розвитку суддівської культури, яка сприяє суспільному порозумінню [15, с. 74].

Про значимість дотримання стандартів етичної поведінки судді наголошується у Висновку № 3 (2002) Консультативної Ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи про принципи й правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, відповідно до п.п. 8, 9, повноваження, якими наділені судді, безпосередньо пов'язані з такими цінностями, як справедливість, істина й свобода. Стандарти поведінки, що застосовуються до суддів, впливають із цих цінностей і лежать в основі довіри до відправлення правосуддя. Підтримка довіри має велике значення у зв'язку з посиленням глобалізації судових суперечок та з широким поширенням інформації про прийняття судових рішень [15, с. 131].

З наведеного випливає, що формування довіри до судочинства є ключовим моментом етичної поведінки судді.

Що стосується національного законодавства, то загалом воно відповідає міжнародним та європейським стандартам поведінки суддів. Так, у п. п. 1, 2 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено: суддя зобов'язаний

справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідкупності суддів. У ч. 1 ст. 58 цього Закону встановлено, що питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, що затверджується з'їздом суддів України за пропозицією Ради суддів України [16].

Кодекс суддівської етики [17] (далі – Кодекс) складається з 20 статей, об'єднаних трьома розділами, а саме загальні положення, поведінка судді під час здійснення правосуддя, позасудова поведінка судді. Відтак, статус судді зобов'язує дотримуватися відповідних стандартів поведінки не лише під час безпосереднього виконання ним своїх повноважень, а й у повсякденному житті.

Як відомо, користування соціальними мережами стало невід'ємною частиною людського життя. Виникає питання, чи відповідає така тенденція стандартам етичної поведінки судді, чи може суддя вільно користуватися соціальними мережами на власний розсуд, чи це заборонено, чи дозволено з певними обмеженнями. Тому в аспекті розвитку digital-суспільства варто зупинитися на аналізі окремих норм міжнародного та національного права.

Згідно зі ст. 20 Кодексу, участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади.

У коментарі до Кодексу визначено: специфіка соціальних мереж полягає в тому, що вони надають можливість у спеціалізованому колі чи серед зацікавлених осіб обговорювати різноманітні теми, що стосуються як і суспільства загалом, так і конкретної проблеми чи ситуації. Судді не повинні бути ізольовані від суспільства, в якому вони живуть, оскільки судова система може функціонувати належним чином тільки в тому випадку, якщо судді пов'язані з реальним життям. При цьому, судді треба враховувати такі принципи, як гуманізм, людяність, які втілюються безпосередньо в моральних вимогах до культури взаємовідносин: ввічливість, тактовність, скромність, коректність... [12, с. 159, 161-162].

Тобто, розвиток digital-суспільства та популяризація соціальних мереж породжують необхідність правосуддя стати ближчим до суспільства, а отже, вимагає від суддів формування інформаційної культури, яка має відповідати законодавчо визначеним етичним стандартам судді, моральним нормам для підтримки високого статусу осіб, які займають цю посаду, та довіри до судочинства як такого. Відтак, інформаційна культура судді зумовлює потребу обмеження права судді на вільне вираження своїх поглядів і переконань у різних цифрових застосунках. Це є припустимим, адже має нормативне підґрунтя.

Відповідно до п. 4.2. Бангалорських принципів, постійна увага з боку суспільства покладає на суддю обов'язок прийняти ряд обмежень, і, незважаючи на те, що пересічному громадянину ці обов'язки могли б здатися обтяжливими, суддя приймає їх добровільно та охоче. Поведінка судді має відповідати високому статусу його посади.

Таке правило схвалює ряд науковців. Наприклад, як вважають Ю. Фідря та Ю. Гофман, участь та поведінка судді у соціальних мережах нерозривно пов'язана із реалізацією ним права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань... Однак, це право не є абсолютним, бо, як зазначається у пункті 2 ст. 10 Конвенції, здійснення цього права може підлягати формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному

суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки...».

Автори наголошують, що судді повинні уважно стежити за змістом контенту, який з'являється у них на сторінках у соціальних мережах, ретельно відфільтровувати матеріал, який вони «репостять», коментують або на який реагують вподобайкою чи іншою реакцією. Таку позицію обґрунтовують посиланням на положення абз. 2 п. 6 Висновку КРЕС № 25 (2022): «У той же час слід підвищувати обізнаність суддів про те, що під час публікації в соціальних мережах все, що вони публікують, стає постійним навіть після видалення та може вільно тлумачитися або навіть бути вирвано з контексту» [18, с. 21].

Доктринальна позиція підкріплюється сталою судовою практикою. У Постанові Великої Палати Верховного Суду від 08.07.2023 р., у справі № 9901/251/19, розглядався Спір стосовно кандидата на посаду судді КГС у складі Верховного Суду, який на своїй сторінці у Фейсбуці поширив посилання на музичний твір, розміщений на ресурсі «Ютуб» [19]. Суд визнав, що свобода висловлювань судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет підлягає етичним обмеженням. Соціальні мережі мають певні внутрішні правила та культуру спілкування між учасниками. Поширення чужого допису може мати на меті як підтримку думок його автора, так і навпаки. Але, в кожному конкретному випадку, якщо постає питання щодо сумніву у відповідності кандидата критерію доброчесності чи професійної етики, необхідно почути думку судді про його ставлення та намір (мету) поширення сумнівного допису.

Висновки

З наведеного випливає, що інформаційна культура судді в цифровому середовищі формується шляхом дотримання законодавчо визначених етичних стандартів поведінки судді, судової практики та його особистих життєвих цінностей. Не можна говорити про отождолення інформаційної культури та правничої етики судді, адже інформаційна культура – це результат дотримання відповідних етичних стандартів суддею як особою, наділеною особливим статусом.

Використання різних соціальних мереж вимагає від судді глибокого усвідомлення власного високого статусу як представника правосуддя держави та рішучих дій щодо набуття інформаційної культури, яка спрямована на певне обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, однак, лише в межах законодавчо визначених етичних стандартів поведінки судді.

Що стосується випадків зловживання суддями своїм особливим статусом, то воно яскраво проявляється у вчиненні корупційних правопорушень. У цьому випадку інформаційна культура виступає інструментом реабілітації дієвості системи судочинства в очах громадськості, наприклад при подачі електронних декларацій посадовцями. При цьому, важливу роль грає саме фактор усвідомлення суддею наслідків власної негативної поведінки для формування недовіри до правосуддя в суспільстві загалом, а не лише щодо конкретної особи.

Таким чином, digital-суспільство стало своєрідним відкритим майданчиком прозорості здійснення правосуддя та діяльності суддів, здатним значною мірою впливати на думку громадськості про систему судочинства. Інформаційна культура, побудована на етичних стандартах, здатна утвердити високий статус суддів у суспільстві, натомість, зневага до неї – знищити довіру до правосуддя в Україні як такого.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов’язаних із соціальними виплатами” від 9 вересня 2010 року, № 19-рп/2010. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/mqdggt> (дата звернення 26.10.2023).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини четвертої статті 26, частини третьої статті 31, частини другої статті 39 Закону України „Про судоустрій і статус суддів” (справа про стаж для зайняття посади судді в апеляційних, вищих спеціалізованих судах та Верховному Суді України) від 5 квітня 2011 року, № 3-рп/2011. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/mqdgdy> (дата звернення 26.10.2023).
3. Кравчук О., Остащук І. Образ судді в правовій культурі. *Вісник Львівського університету*. 2023. Вип. 46. С.74-85.
4. Фурашев В., Солончук І. Інформаційне право: інформаційне судочинство. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 1. С. 241-251.
5. Удовика Л.Г., Новоселова В.В. Природа і зміст довіри до судової влади в Україні крізь призму світового досвіду. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 127-142.
6. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р., № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50 (Із змінами).
7. Калаченкова К. Правові аспекти діджитал суспільства. *Право і суспільство*. 2023. Вип. 2. Т. 1. С. 28-32.
8. Крилова Ю. Інформаційне (цифрове) суспільство: політико-правовий аспект упровадження. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2020. Вип. 27. С. 75-83.
9. Чаркіна Т. Проблеми дослідження інформаційної культури. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. С. 67-71.
10. Антонченко М. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури. *Цифровий репозитарій Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2004. Вип. 9. С. 234-241.
11. Денисенко Л., Сироїд О., Фадеєва І., Шаповалова О. *Бути суддею*. Київ, 2015. 216 с.
12. Коментар до Кодексу суддівської етики: Затв. рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 року, № 1. URL: <http://surl.li/mqdhho> (дата звернення 26.10.2023).
13. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 8. С. 196-200.
14. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/mqdhv>
15. Міжнародні стандарти незалежності суддів: Збірка документів. Київ: Поліграф-Експрес, 2008. 184 с.
16. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545 (Із змінами).
17. Кодекс суддівської етики: Затв. XI черговий з'їзд суддів України 22.02.2013 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://surl.li/hwjt>
18. Фідря Ю., Гофман Ю. Етичні засади поведінки судді у соціальних мережах. *Історико-правовий часопис*. 2022. Вип. 2 (19). С. 18-25.
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 липня 2020 р., справа № 9901/251/19. ЄДРСР. URL: <http://surl.li/mqdig>